

آشنائی
تاریخ و معارف

خط خوشنویسی

مؤلف: سید
محمد رفیع

سرشناسه	: قربانی، مهدی، ۱۳۳۳.
عنوان و نام پدیدآور	: آشنایی با تاریخ و معارف خط و خوشنویسی / مؤلف: مهدی قربانی
مشخصات نشر	: مشهد: قاف مشهد الرضائیة، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ۱۲۸ ص: مصور.
شابک	: ۹۶۴-۸۸۵۵-۲۸-۵
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۲۸
موضوع	: خط - تاریخ.
موضوع	: خوشنویسی.
موضوع	: خوشنویسان ایرانی - سرگذشتنامه.
رده‌بندی کنگره	: P ۴۱۱/ق۴۱۵
رده‌بندی دیویی	: ۴۱۱/۰۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۰۹۱۲۸۳

انتشارات قاف
مشهد الرضا (ع)

عنوان کتاب: آشنایی با تاریخ و معارف خط و خوشنویسی

مؤلف: مهدی قربانی

ناشر: انتشارات قاف (مشهد الرضا)

طراح جلد: امیرحسین صفرلی

خوشنویسی جلد: هادی سیدخوانی

تایپ و صفحه آرایی: دریاچه ۰۹۱۵۲۲۵۵۹۹۰

قطع رقعی / شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۰

چاپخانه: دانشگاه فردوسی مشهد

قیمت: ۲۵۰۰ تومان

شابک: ISBN.۹۶۴-۸۸۵۵-۲۸-۵

مشهد: صندوق پستی ۱۳۶۶ - ۹۱۷۳۵ تلفکس: ۸۴۳۲۱۸۳ - ۰۵۱۱ - ۰۹۱۵۳۱۶۳۴۲۶

حق چاپ محفوظ.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۸
فصل اول: تاریخچه‌ی خط و خوشنویسی.....	۱۳
تاریخچه پیدایش خط و الفبا.....	۱۳
اختراع نوشتن.....	۱۵
خط اوستایی.....	۲۲
نگاهی به خطوط ششگانه (اقلام سته).....	۲۳
سلطانعلی مشهدی.....	۲۵
یاقوت مستعصمی.....	۲۶
خط شکسته نستعلیق.....	۲۶
میرزا غلامرضا اصفهانی.....	۲۶
خط نستعلیق.....	۲۷
عمادالکتاب، خوشنویس مشهور (۱۳۱۵-۱۲۴۰ شمسی).....	۲۸
میرعماد حسنی.....	۲۹
فصل دوم: قرآن و سنت.....	۳۱
توصیه قرآن به نوشتن قرارداد در معاملات و.....	۳۱
نگارش اولین قرآن با خط نسخ.....	۳۵
معرفی کتاب تذکرة الخطاطین.....	۳۶
صاحب کتاب تذکرة الخطاطین.....	۳۷
تبریز- بقعه سید ابراهیم (مدفن میرزا سنگلاخ خراسانی).....	۳۸
فصل سوم: سه رساله به قلم میرزا سنگلاخ خراسانی.....	۴۲
رساله اول: سراط‌السطور سلطانعلی مشهدی.....	۴۴
رساله دوم: صورت مداد الخطوط خواجه میر علی هروی.....	۵۷
بخش اول در بیان مکان کتابت است:.....	۶۴
بخش دوم در بیان ساختن مرکب:.....	۶۴
بخش سوم در بیان ساختن شنجرف:.....	۶۹
بخش چهارم در ساختن زنکار:.....	۷۰
بخش پنجم، در جل کردن طلا و نقره:.....	۷۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷۲	رساله سوم: صورت آداب المشق جناب استاد الخطاطین میرعماد.....
۷۳	بخش اول: احتراز از صفات ذمیمه.....
۷۴	بخش دوم: در بیان اجزای خط.....
۷۸	بخش سوم: در تعریف مشق و آداب آن.....
۸۰	بخش چهارم: در بیان تراشیدن قلم.....
۸۱	بخش پنجم: در آداب مرکب ساختن.....
۸۳	بخش ششم: در ترتیب کردن کاغذ.....
۸۶	فصل چهارم اقسام خطوط مرموز.....
۸۶	(۱) قلم هندی.....
۸۷	(۲) قلم برناوی.....
۸۸	(۳) قلم یونانی.....
۸۸	(۴) قلم فلکطیر کاهی.....
۸۹	(۵) قلم کاهی.....
۸۹	(۶) قلم صینی.....
۸۹	(۷) قلم جابرین حیان.....
۹۰	(۸) قلم معروف باحممی.....
۹۰	(۹) قلم ارماپوی.....
۹۰	(۱۰) قلم رملی مقطع.....
۹۱	(۱۱) قلم تحلیل.....
۹۱	(۱۲) قلم رومی.....
۹۱	(۱۳) قلم مشجر دیسقوریدوس.....
۹۲	(۱۴) قلم سیمیای کبیر.....
۹۲	(۱۵) قلم سیمیای صغیر.....
۹۲	(۱۶) قلم العقول.....
۹۳	(۱۷) قلم فرنگی.....
۹۳	(۱۸) قلم تیرقال.....
۹۴	(۱۹) قلم پهلوی.....

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۹۵	۲۰ قلم طرز جی
۹۵	۲۱ قلم فلقطیر بابلی
۹۶	۲۲ قلم عبرانی
۹۷	۲۳ قلم الاحجار
۹۸	۲۴ قلم سریانی
۹۸	۲۵ قلم محمدی الصباحی
۹۹	۲۶ قلم الاسرار
۹۹	۲۷ قلم حمیری
۱۰۰	۲۸ قلم مشجر مروک
۱۰۰	۲۹ قلم طلسمات
۱۰۲	۳۰ قلم طبعی
۱۰۳	فصل پنجم خط سیاق
۱۰۳	نمونه‌ای از خط سیاق
۱۰۷	آشنائی با سیاق نویس معاصر
۱۱۱	فصل ششم: مقاله خط بابری
۱۱۱	قرآن نفیس و منحصر به فرد بابری و کشف خط اختراعی آن
۱۱۲	مقاله استاد فضل الله فاضل نیشابوری
۱۱۷	مشخصه خط بابری در مقایسه با خطوط اسلامی مانند ثلث، نسخ و...
۱۲۱	فصل هفتم خطوط مرئی و نامرئی
۱۲۳	نکاتی چند درباره خط و خوشنویسی
۱۲۳	خوشنویسی آیت الله شیخ محمد باقر ساعدی
۱۲۴	رابطه روح با خط
۱۲۵	با طهارت خط بنویسید
۱۲۵	وقت نوشتن
۱۲۵	نوشتن قضا و قدر بر انسان
۱۲۷	منابع و مآخذ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

حضرت باری تعالی چون روح در بدن آدم علیه السلام دمید تمام اسماء را به آدم آموخت، «... وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا...»^۱ و خدای عالم همه اسماء را به آدم تعلیم داد آن گاه حقایق آن اسماء را در نظر فرشتگان پدید آورد و فرمود اگر شما در دعوی خود صادقید اسماء اینان را بیان کنید. فرشتگان عرضه داشتند ای خدای پاک و مژده ما نمی دانیم جز آنچه خود به ما تعلیم فرمودی، تویی دانا و حکیم، خداوند فرمود ای آدم ملائکه را به حقایق این اسماء آگاه ساز چون آنان را آگاه ساخت خدا فرمود ای فرشتگان اکنون دانستید که من به غیب آسمانها و زمین و بر آنچه آشکار و پنهان دارید آگاهم.

آری! بدین ترتیب خداوند حضرت آدم علیه السلام اولین معلم و آموزش دهنده اسماء قرار داد. «آن گاه اولین حرفی که حضرت آدم علیه السلام پس از دمیدن روح در بدنش بر زبان راند، چون عطسه زد گفت: «یرحمک الله»^۲ و این را می توان مبداء ظهور کلام در عالم خارج بعد از آفرینش آدم دانست.

«در کتاب منابع الحکم آمده است که حضرت آدم علیه السلام در کِل می نوشت و او را می پخت بعد از آن حضرت ادریس علیه السلام از لوح های کِلی استخراج کرده، وقتی خط آن حضرت را در سنگ نقر^۳ می کرده اند، وقتی بر استخوان و زمانی بر

۱- بقره: آیه ۳۳-۳۱ ترجمه الهی قمشه ای.

۲- جنات الخلود، سید محمد رضا خاتون آبادی، بخش انبیاء- امام علی علیه السلام فرمودند: چون یکی از شما عطسه کرد به او بگویند: «یرحمک الله» و او در جواب گویند: «یرحمک الله» و فرموده اند: عطسه زدن سیره پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و از کرام الکاتبین است.

۳- نقر: کنده کاری (دهخدا)

پوست، گاهی بر اوراق درخت و برگ نخل، در قرون سابقه خط طبری^۱ بوده الآن در مصر و بعضی بلاد دیگر در روی احجار این گونه خطوط دیده می شود که تمام حروف به شکل طیور و مرغان است. وقتی دیگر حروف به شکل ظروف بوده به صور مختلفه و آن ها نیز اکنون در بابل^۲ بر سنگ منقوش است، وقتی حروف را با تشبیه بعضی آلات نوشته و افهام معنی کرده اند مثلاً به شکل شمشیر می کشیدند بر کلمه ی شجاعت یا جام می ساختند به عوض کلمه ی سخاوت و قس علیهذا.

آری! قدر و منزلت قلم به خدی است که خداوند بدان قسم یاد نموده می فرماید: «ان و الْقَلَمُ وَ مَا يَسْطُرُونَ». اما درباره قلم انبیاء باید گفت: «در کتاب اخبار الدول قرمانی آمده است: بدان که ادریس علیه السلام هم نویسنده بود و هم خیاط، پس او اولین نویسنده و اولین خیاط بود و برای پیامبران که سلام خدا بر آن ها باد، قلم های گوناگونی بود، پس قلم آدم علیه السلام، سریانی بود، و قلم شیث علیه السلام صولیانی بود، و قلم ادریس علیه السلام بویاری بود، و قلم نوح علیه السلام جزرمتی بود، و قلم ابراهیم علیه السلام برهمی بود، و قلم اسحاق علیه السلام یونانی بود، و قلم موسی علیه السلام عبرانی بود، و قلم

۱ - خط طبری شبیه پرندگان بود.

۲ - بابل: اب / ب / خ / ا نام شهری است مشهور در وسط عراق، و عراق وسط عالم است پس به اعتبار بابل مرکز دانه عالم باشد و از مداین سیعۀ عراق عرب است و در کنار فرات بر جانب شرقی واقع شده و از اقلیم سیم باشد و آن راه قیان بن انوش بن شیث علیه السلام بنا نموده بود، و طهمورث دیوبند پیشدادی تجدید عمارتش کرد، و بعد از آن نمرود و ضحاک علوانی آن را دارالملک خود ساختند و ضحاک در آن جا قلعه ای ساخت بود و آن را کندز و بهشت گنگ نام نهاد، و بعد از ضحاک ملوک کمان آن را دارالملک خود کردند و بعد از آن نیز خراب شد. اسکندر ذوالقرنین تجدید عمارتش کرده و اکنون باز خراب است و از توابع شهر حله است... (دهخدا)

۳ - بر روی سنگ قبور قدیمی در قبرستان های یلاقات مشهد از جمله: گلملکان، اسجیل، دولت آباد، گراخک، شاندیز و... اشکالی مانند: شانه، داس، چاقو، سریزه، شمشیر، دشنه، ظروف، برنده و... به صورت منظم و نا منظم منقوش است که این امر نشان دهنده قدمت بسیار زیاد آن قبور است. بسیاری از قبور توسط غارتگران میراث فرهنگی تخلیه شده دو قبر صندوقی سنگی حجاری شده سالم که با خط نستعلیق مشخصات و تاریخ فوت متوفی را ۷۷۰ نوشته بود در داخل مسجد اسجیل مشاهده نمودم، معتقدین محلی می گفتند آن ها را از قبرستان آورده اند زیرا غارتگران مذکور محدثات آن را برده اند؟! (ناستان ۱۳۸۳ شمسی)

داود علیه السلام غزیری بود، و قلم سلیمان علیه السلام کاهینی بود، و قلم عیسی علیه السلام رومی بود، و قلم شمعون علیه السلام افرنجی بود، و قلم جرجیس علیه السلام قبطی بود، و قلم دانیال علیه السلام آرمنی بود، و قلم پیامبر ما صلی الله علیه و آله کوفی بود و آن برترین قلم‌ها بود. آن حضرت درباره قلم تقدیر الهی فرمود: **إِعْلَمُ أَنَّ الْقَلَمَ قَدْ جَرَى مِمَّا هُوَ كَائِنٌ، بَدَانُ كَه قَلَمُ تَقْدِيرٍ، بِرْ هَمَّه شَدْنِي هَا رَفْتَه اسْت.**^۱

اما باید گفت بعداً در زمانی خط میخی معمول بوده و گاهی خط پهلوی، گاهی خط کوفی نوشته می‌شد که مخترعش علی بن هلال کوفی است و این خط را کسی بهتر از امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام ننوشته است بعد از آن ابوعلی بن مقله وزیر المقتدر بالله العباسی در سال سیصد و هشت هجری خط ثلث و نسخ را اختراع کرد و خطوط دیگر نیز در عالم بوده و ظاهراً خط نستعلیق بهترین خطوط است و مخترعش خواجه میر علی تبریزی است و تاکنون بهتر از مرحوم میر عماد حسنی آن خط را کسلی ننوشته است.^۲

مجموعه‌ای که پیش رو دارید، مختصری است از مطالبی مستند و شنیدنی درباره خط و خوشنویسی که با هدف حفظ و ترویج این هنر مقدس^۳ که انصافاً مظلوم واقع شده، تألیف و تدوین گردیده است. زیرا علم و هنر خوشنویسی و خط زیبا اهمیت بسزایی در زندگی بشر دارد. در این اثر با پرهیز از گزافه‌گویی نگاهی داریم به قرآن و سنت نبوی صلی الله علیه و آله، و سپس گزیده‌ای از آن چه علمای دینی (ماضی و معاصر) از متون معارف اسلامی درباره خط و خوشنویسی تقریر نموده‌اند بیان می‌کنیم. زیرا معتقدیم این گونه آثار:

۱- نهج الفصاحه: سخن ۳۶۴.

۲- گلزار اکبری و لاله زار منبری. آیت‌الله شیخ علی اکبر نهانندی: گلشن ۲۲ و ۹۴.

۳- «وَالْقَلَمُ وَمَا يَسْطُرُونَ» (قلم: ۱)، قسم به ن و قسم به قلم...

اولاً، هنر جویان خوشنویسی و اهل مطالعه را با تاریخ کهن خط آشنا نموده و مقدمه‌ای است درباره تاریخ خط برای جویندگان هنر خوشنویسی و دیگر علاقه‌مندان به فرهنگ و هنر اسلامی.

ثانیاً، مطالعه و تدبیر در تاریخ خط و خوشنویسی موجب ارتقاء سطح علمی و آگاهی و تشویق و ترغیب به فراگیری این هنر می‌گردد تا جوانان علاقه‌مند اوقات فراغت خود را صرف امور بیهوده نکنند و از تمام فرصت‌ها برای فراگیری این هنر استفاده نمایند.

ثالثاً، بخشی از تاریخ علم و هنر کهن کشورمان که بعضاً در حال به فراموشی سپردن است، استخراج شده و در اختیار عموم قرار می‌گیرد و بدینوسیله احیای علوم قدیمه نیز محقق می‌شود.

بخش‌های پایانی کتاب که به معرفی نمونه‌ای از خط بابری^۱ که تنها یک نمونه در دنیا وجود داشته و طی سال‌های اخیر توسط یکی از خوشنویسان رمز گشایی و حروف الفبایی آن را استخراج نموده است و خط سیاق (خط محاسباتی است) و خطوط مرموز که برای نوشتن طلسمات و... بکار می‌رفته است می‌تواند مرجعی باشد برای کارشناسان رسمی دادگستری در تشخیص خط که بتوانند به آسانی برخی از اسناد ارجاعی از سوی محاکم قضایی را ترجمه نمایند، مزید بر آن مورد استفاده دانشجویان تاریخ و ادبیات، کارشناسان باستان‌شناسی و میراث فرهنگی و... نیز خواهد بود.

۱- نگارنده با هدف حفظ و احیاء و نشر هنر و معارف اسلامی پس از چند سال تلاش و تحقیق یکی از هنرجویان خوشنویس را توسط اساتید فن آموزش داده‌ام و او نیز جز، سی‌ام قرآن مجید را با خط بابری کتابت نموده که بزودی پس از کتابت خوشنویسی آیات توسط اسناد حاج علی اکبر اسماعیلی قوچانی منتشر خواهد شد.

بدان امید که هنرجویان و طالبان علم و هنر خوشنویسی را با مطالعه این کتاب حظّ و لذّی حاصل شود که آنان را در ادامه‌ی راه جدّی‌تر نماید.

در پایان امید می‌رود در آینده از سوی دست‌اندرکاران یکی از روزهای سال را به روز «خط و خوشنویسی» اختصاص داده و در این روز ضمن برپایی نمایشگاه از آثار هنرمندان در سطح کشور از بزرگان و پیشکسوتان این هنر مقدس تجلیل و تقدیر نیز به عمل آید.

و من الله التوفیق و التکلان

مهدی قربانی: مشهد الرضائی

www.ketab.ir